

Noorte õigusrikkumiste mustrid ja põhjused: kool, pere ja digikeskkond

Anna Markina

PÕHISÕNUMID

- Viiendik Eesti noortest on toime pannud õigusrikkumise. Kõige sagedasemad rikkumised on poevargused ja haavava sisuga sõnumite saatmine sotsiaalmeedias.
- Iga viies Eesti noor on kogenud kübervägivalda: sotsiaalmeedias puututakse kokku ähvarduste, vihasõnumite ning nõusolekuta intiimpiltide levitamisega.
- Noortel, kelle koolikeskkond on tajutavalt korratu ja vägivaldne, on suurem risk panna toime õigusrikkumisi. Meeldivad ja tugevad sidemed kooliga vähendavad hälbiva käitumise riski.
- Toetav ja lapse käitumist jälgiv perekond vähendab lapse riski toime panna õigusrikkumisi, kaudse ja otsese vägivalda kogemine peres suurendab hälbiva käitumise riski.

SISSEJUHATUS

Kriminoloogias üks enim kinnitust leidnud seaduspärasid on vanuse seos kuritegevusega: õigusrikkumisi toime pannud noorte osakaal suureneb järsult varajases teismeeas, saavutab haripunkti hilises teismeeas või varastes kahekümnendates ning langeb seejärel vanuse kasvades märgatavalt. Klassikaline arusaam

pidas seda vanuskõverat universaalseks nähtuseks,¹ väites, et kuritegevuse vanusjaotus on üldjoontes sarnane sõltumata ajaperioodist ja kultuurikontekstist. Hilisemad uuringud on aga näidanud, et kuritegevuse tippaeg võib erineda nii kuriteoliigiti² kui ka kultuuriti³. Enamik noorukieas seadusrikkumisi toime pannud ini-

mesi lõpetab õigusrikkumised täiskasvanueas, kuid väike osa jätkab neid kogu elu, kujunedes kroonilisteks kurjategijateks.⁴ Analüüsides keskkonna mõju noorte hälbivale käitumisele, tuginev selles artiklis riski- ja kaitsetegurite lähenemisviisile.⁵ Riskitegurid võivad pärineda nii noore enda isiksuseomadustest kui ka perekonnast, eakaaslaste rühmast ja koolikeskkonnast. Siin artiklis keskendume kahele olulisele valdkonnale lapse elus: koolinoore perele ja koolile.

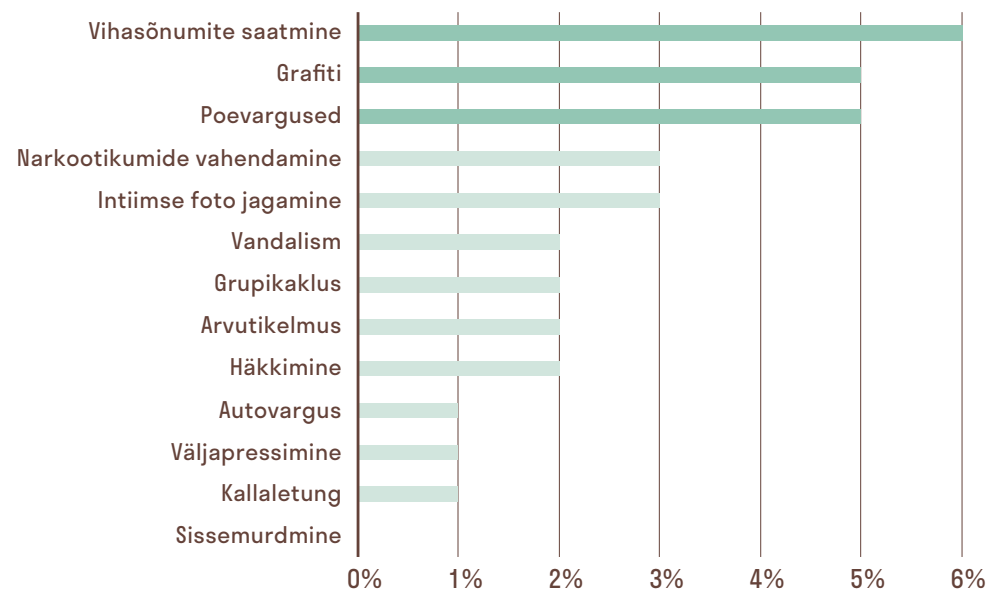
IGA VIIES EESTI NOOR ON TOIME PANNUD ÕIGUSRIKKUMISE

Artikli aluseks on Eestis 2023. aasta kevadel läbi viidud laste hälbiva käitumise uuringu (ISRD4)⁶ andmete analüüs. Alustuseks vaatame, kui sageli panevad õigusrikkumise toime 8.–11. klasside noored. Joonisel 7.2.1 on esitatud nende noorte osakaal, kes on uuringu kohaselt viimase 12 kuu jooksul toime pannud vähemalt ühe õigusrikkumise.

Viiendik küsitletud noortest on viimasel aastal toime pannud vähemalt ühe loetelus nimetatud teo. Kui jätta kõrvale külmrelva kaasas kandmine, siis kõige sagedamini on noored varastanud midagi poest või ostukeskusest (5%), joonistanud grafiti (5%) või saatnud sotsiaalmeedias haavavaid sõnumeid või kommentaare, mis on suunatud kellegi rassi, etnilise kuuluvuse, rahvuse, religiooni, sooidentiteedi või seksuaalse orientatsiooni vastu (6%; nn vihasõnumite saatmine). Tõsisemad õigusrikkumised, nagu sisse-murdmine varguse eesmärgil, mootorratta või auto vargus ning väljapressimine, on esinenud harva – nende tegude toimepanemist on uurin-gus tunnistanud alla 1% vastanutest.

Vaatame nüüd lähemalt traditsioonilisi õigusrikkumisi, nagu poevargused (joonis 7.2.2a) ja narkootikumide müük või vahendus (joonis 7.2.2b). Poevargused on kõige levinumad Harju- ja Ida-Viru maakonnas (7%), samas kui nende toime

Joonis 7.2.1 Õigusrikkumiste levik uuringule eelnenud 12 kuu jooksul

ALLIKAS: autori joonis ISRD4⁷ põhjal

panijate osakaal on väikseim Võru maakonnas (1%) ning Lääne-Viru, Viljandi ja Rapla maakonnas (3%). Kahjuks ei võimalda andmed täielikult selgitada maakondadevahelisi erinevusi. Erinevuste taga võib olla kombinatsioon mitmest tegurist: vaba aja veetmise harjumused, noortekeskuste populaarsus ja huvihariduse kättesaadavus nii olemasolu kui ka majandusliku taskukohasuse mõttes. Kui noorel puuduvad võimalused osaleda struktureeritud tegevustes väljaspool kooli ning peamiseks ajaveetmiskohaks kujuneb ostukeskus, suureneb poevarguse toimepanemise risk.⁸ Noorte poolt raporteeritud narkootikumide müügis ja vahenduses osalemine on maakonniti ühtlasem, varieerudes 2% ja 4% vahel.

Andmed näitavad, et nii poevargused kui ka narkootikumidega seotud rikkumised on märkimisväärselt levinumad noorte seas, kelle pered elavad majanduslikes raskustes. Seda võib selgitada nende õigusrikkumiste instrumentaalse iseloomuga – poest varastatakse, et saada esemeid, mida seaduslikul viisil pole võimalik endale lubada, ning narkootikumide vahendamine võib olla taskuraha teenimise viis.⁹ Majanduslik kitsikus on seotud ka teiste õigusrikkumiste riskiteguritega: perekonna stress¹⁰, millest tulenevad halvemad peresuhted ja nõrgem kontroll lapse tegevuste üle, piiratud võimalused huviharidusest osa võtta¹¹ ning lapse suurem tõenäosus sattuda kiusamise ohvriks¹².

Poevarguste leviku analüüs eluaastate lõikes näitab, et 14–16-aastaste seas^a varastas viimasel aastal poest umbes 6% vastanutest; see näitaja hakkab hiljem langema, ulatudes 17-aastaste gümnaasistide seas 4%-ni ja täisealiste gümnaasistide hulgas 2%-ni. Poevarguste puhul ei näi 16-aastaste seas rolli mängivat, kas õpitakse põhikoolis või gümnaasiumis, kuid märkimist väärib, et poenäppamisega alustatakse ilmselt nooremalt kui 14-aastaselt. Narkootikumide levik järgib teistsugust mustrit: vanuse kasva-

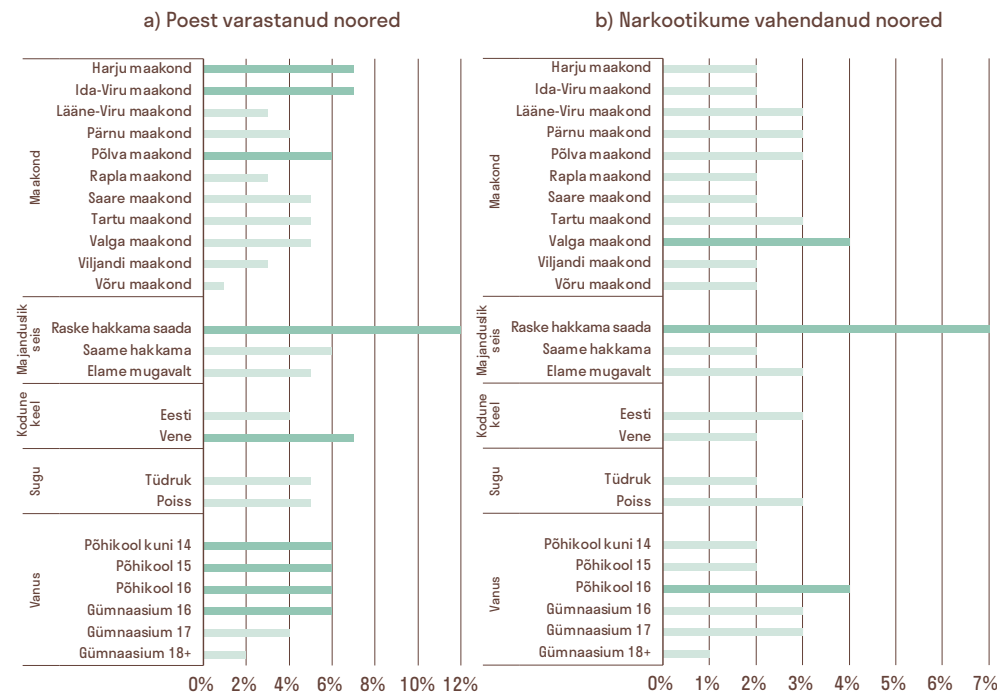
des suureneb narkootikume vahendanud noorte osakaal, mis saavutab tipu 16-aastaste põhikooliõpilaste seas. Samal ajal on 16-aastaste gümnaasistide hulgas narkootikumide levitajaid vähem, mis võib viidata sellele, et narkootikumide vahendus ja müük on levinum nende noorte seas, kes gümnaasiumi ei jõua. Hilisemas teismeeas hakkab narkootikumide levitamine taas vähenema.

Poiste ja tüdrukute õigusrikkumiste taset võrreldes ilmneb huvitav trend: kõikide uuritud õigusrikkumiste puhul on poiste poolt viimasel aastal toime pandud õigusrikkumiste määr tüdrukute omast suurem. Sellest reeglist on aga üks erand: poevarguste osas tüdrukud poistest statistiliselt oluliselt ei erine, ehkki protsentuaalselt on poevarguste toimepanijaid tüdrukute seas pisut rohkem. Poevarguste puhul ei olnud olukord sama näiteks 2006. aastal, kui ISRD uuring toimus Eestis esmakordselt. Siis oli vara vastu suunatud rikkumisi toime pannud poisse tüdrukutest rohkem.¹³ 2013. aasta ISRD3 uuringu andmete järgi ei olnud poiste ja tüdrukute erinevus juba statistiliselt oluline, kuid protsentuaalselt oli poevargusi toime pannud tüdrukute osakaal mõnevõrra väiksem.¹⁴

IGA VIIES EESTI NOOR PUUTUB KOKKU KÜBERVÄGIVALLAGA

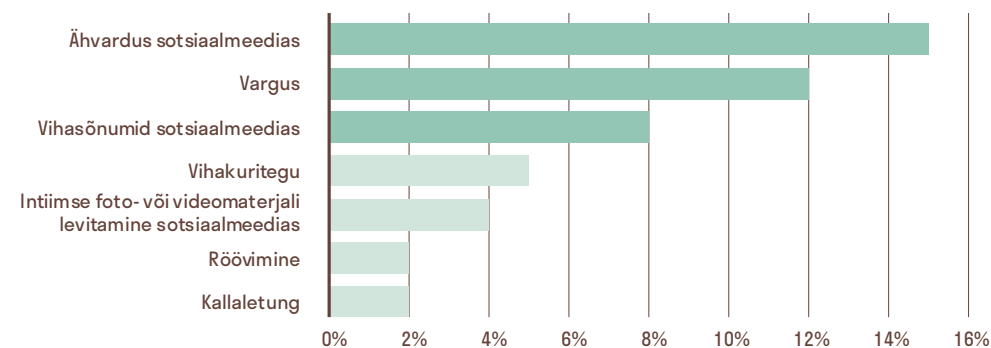
Sotsiaalmeedias langes uuringule eelnenud aasta jooksul ohvriks 19% lastest. Kõige sagedamini kogeti ähvardusi (15%), vihasõnumeid (8%) ja nõusolekuta intiimfotode või -videote jagamist (4%) (joonis 7.2.3). Ühe enim levinud teona, mida 6% noortest uuringule eelnenud aastal toime pani, toodi välja haavavad sõnumid, mis olid suunatud kellegi rassi, etnilise kuuluvuse, rahvuse, religiooni, sooidentiteedi, seksuaalse orientatsiooni või muu sarnase omaduse vastu. Vihasõnumeid olid sotsiaalmeedia kaudu saanud 8% küsitletud noortest. Kõige suurem risk sotsiaalmeedias viha kokku puutuda, olgu siis

Joonis 7.2.2 Poest varastanud või narkootikume vahendanud noorte osakaal sotsiaaldemograafiliste kategooriate kaupa uuringule eelnenud 12 kuu jooksul

ALLIKAS: autori joonis ISRD4¹⁵ põhjal

Joonis 7.2.3 Õigusrikkumise ohvriks langenute noorte osakaal õigusrikkumiste lõikes uuringule eelnenud 12 kuu jooksul

ALLIKAS: autori joonis ISRD4¹⁶ põhjal

^a ISRD4 uuringu valimisse kuulusid peamiselt 14–18-aastased noored; üksikud 8. klassi õpilased olid 13-aastased ja mõned gümnaasistid vanemad kui 18. Vastanute vanuse analüüsimisel tuleb arvestada, kas noor õpib põhikoolis või gümnaasiumis, sest gümnaasiumisse jõuavad üldjuhul parema õppeedukuse ja distsipliiniga noored, kes plaanivad jätkata õpinguid kõrgkoolis. Seetõttu erinevad põhikooli- ja gümnaasiumiõpilaste rühmad lisaks vanusele ka mitme taustateguri poolest, mis võivad mõjutada õigusrikkumiste levikut. Vanuserühmi kirjeldades on seetõttu märgitud, kas tegemist on põhikooli või gümnaasiumi õpilasega.

Kõige suurem risk sotsiaalmeedias vihaga kokku puutuda, olgu siis ohvri või toimepanijana, on põhikooliõpilastel. Sugu mängib samuti rolli: poisid satuvad enamasti toimepanijate, tüdrukud aga ohvrite poolele.

ohvri või toimepanijana, on põhikooliõpilastel. Sugu mängib samuti rolli: poisid satuvad enamasti toimepanijate, tüdrukud aga ohvrite poolele. Venekeelsetel noortel on oht ohvriks langeda suurem; pere majanduslik olukord mõjutab küll ohvriks langemist, kuid mitte rikkumise toimepanemist.

Kõige sagedamini said noored haavavaid sõnumeid oma välimuse kohta (44% neist, kes üldse haavavaid sõnumeid said), järgnesid kommentaarid seksuaalse orientatsiooni (13%) ja pere majandusliku olukorra (9%) kohta. 3% noortest tunnistas, et on jaganud sotsiaalmeedias kellegi intiimset fotot ilma selle inimese nõusolekuta, samas kui 4% noortest oli ise sellise teo ohvriks langenud. Fotode-videote jagamise juhtudest oli 12% puhul tegemist praeguse või endise poiss- või tüdruksõbraga. Valdavalt (89%) levisid intiimsed kujutised kinnistes rühmavestlustes. Politseini jõudis vaid 4% neist juhtumitest. Intiimpilte jagasid sagedamini põhikooliõpilased, enamasti eesti peredest pärit poisid, kelle pere majanduslik seis on pigem nõrk. Tüüpiline ohver on põhikoolis õppiv eestikeelne tüdruk, kelle pere jõukus seejuures ei ole määrav. Politseini jõuab ainult mürdosa veebis toimuvatest õigusrikkumistest: 4% ähvarduste, 5% intiimsete fotode jagamise ning 3% vihasõnumite juhtumitest teavitasiid noored või nende vanemad politseid.

KUI TUGEVD JA KVALITEETSED ON NOORTE SIDEMED OMA KOOLIGA?

Koolikeskkond ja lapse suhted kooliga mängivad olulist rolli lapse arengus ja tema käitumises. Sotsiaalsete sidemete teooria järgi vähendab tugev kooliside oluliselt riskikäitumise tõenäosust. Uuringutes on kinnitust leidnud seos korratu koolikeskkonna ja riskikäitumise/haavatavuse vahel.

Noorte hälbiv käitumine takistab õppeprotsessi ning ebaedu koolis on tuntud õigusrikkumiste riskitegur.¹⁷ Hälbiva käitumisega lapsed ebaõnnestuvad koolis vähese akadeemilise edukuse, väljalangemise ja madala sotsiaalse staatuse tõttu. Kuigi otsene põhjuslik seos õpitulemuste ja õigusrikkumiste vahel pole selge, mõjutavad kehvad õpitulemused lapse käitumist ning varajased käitumisprobleemid võivad viia kehvade õpitulemusteni. Maguin ja Loeber¹⁸ rõhutavad seost akadeemilise edu ja hälbiva käitumise vahel: parem õppeedukus vähendab õigusrikkumisi, samas kui kehvad tulemused suurendavad neid. Akadeemiline ebaedu ja õigusrikkumised võivad teineteist nõiaringis võimendada.

Kool ei edasta ainult teadmisi, vaid ka sotsialiseerib, aidates noortel omandada ühiskonna väärtused, normid ja käitumismustrid.¹⁹ Koolid distsiplineerivad, toetades käitumisnorme, mis aitavad vältida hälbivat käitumist. Koolid toimivad ka sotsiaalse kontrolli vahendina, vähendades kuritegevuse ja antisotsiaalse käitumise riske²⁰ nii formaalse kui ka mitteformaalse kontrolli kaudu. Mitteformaalne kontroll hõlmab sidemeid õpetajate, treenerite ja eakaaslastega, formaalne kontroll aga koolis toimivate distsipliinireeglite olemasolu, selgust ja nende jälgimist, sealhulgas rikkumiste märkamist ja nendele reageerimist.

Kool ei edasta ainult teadmisi, vaid ka sotsialiseerib, aidates noortel omandada ühiskonna väärtused, normid ja käitumismustrid.

Kui kool institutsioonina on nõrk, ei toeta see õiguskuulekate sidemete loomist.

Kuritegeliku käitumise riskitegurid toimivad kumulatiivselt – mida rohkem riskitegureid noorel esineb, seda suurem on tõenäosus antisotsiaalseks või kuritegelikuks arenguks. Uuringud on näidanud, et sageli on riskitegurite koguarv olulisem kui nende konkreetne sisu. Eri tasanditel ja valdkondades (nt perekond, kool, eakaaslased) esinevad riskitegurid suurendavad antisotsiaalse käitumise tõenäosust, kuid kui need riskid kombineeruvad, muutub mõju märksa tugevamaks. Kumulatiivne mõju avaldub ka kaitsetegurite puhul – mida rohkem kaitsetegureid noorel esineb, seda väiksem on tõenäosus antisotsiaalseks käitumiseks. Uuringud näitavad, et kaitsetegurite koondmõju võib olla isegi olulisem kui ükski konkreetne kaitsefaktor eraldi.²¹ On leitud, et kooli toetav juhtimine, pühendunud ja koostööd tegev personal, ühtne käitumise juhtimine ja tõhus õppetöö võivad aidata vähendada noorte õigusrikkumiste riski.²²

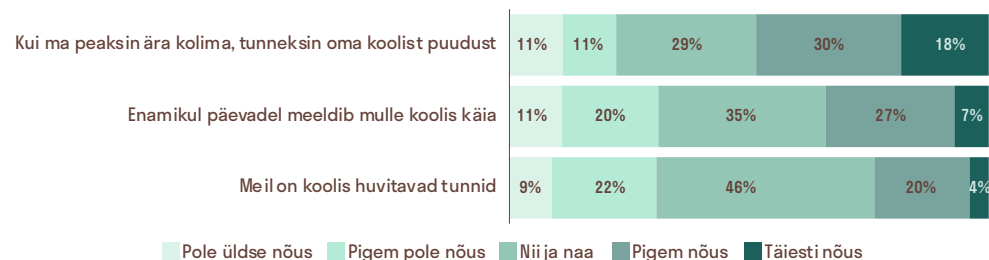
ISRD4 uuringus küsiti laste käest, kas neile meeldib koolis käia, kas koolis on huvitavad tunnid ning kas laps tunneks koolist puudust, kui peaks ära kolima (joonis 7.2.4). Umbes iga kolmas noor leiab, et tunnid koolis ei ole huvitavad, ja iga neljas leiab, et tunnid on huvitavad. Üle kolmandiku lastest leiab, et neile meeldib koolis käia ja sama palju on vastupidisel arvamusel. ISRD4 uuring näitab, et peaaegu pooled lastest tunneksid koolivahetusel oma praegusest koolist

Nõrka sidet kooliga kogevad peamiselt põhikooli õpilased, eriti vene keelt kõnelevate ja majanduslikes raskustes perede lapsed.

puudust. See rõhutab, kui oluline on koolis kujunev sotsiaalne side – läbi sõprussidemete ja toetatavate suhete kasvab õppurite huvi kooli vastu ning paraneb nende heaolu. Samas tuleb pöörata eraldi tähelepanu neile koolidele, kus selline ühtne sotsiaalne pind pole veel loodud.

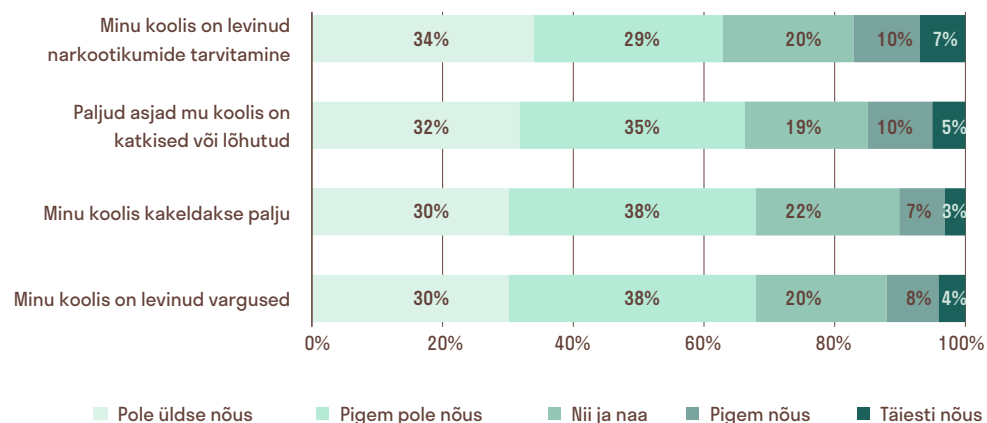
Gümnaasiumiõpilased tunnevad kooliga oluliselt tugevamat sidet kui põhikooliõpilased. Siin mängib rolli nii laste vanus kui ka erinev õppetöö korraldus, samuti asjaolu, et gümnaasiumis õppivad lapsed on rohkem orienteeritud haridustee jätkamisele. Nõrka sidet kooliga kogevad peamiselt põhikooli õpilased, eriti vene keelt kõnelevate ja majanduslikes raskustes perede lapsed. Samas tunnevad eesti keelt rääkivate ning hea majandusliku toega perede noored kooliga märksa tugevamat ühtekuuluvust. Kui kool institutsioonina ei tugevda õiguskuulekust, saab rääkida kooli sotsiaalsest korraldusest. See tähendab nõrku sotsiaalseid sidemeid õpilaste, õpetajate ja kooli juhtkonna vahel, reeglite ebapiisavat jõustamist ja vähest toetust õpilastele. Struktuuri ja toetuse puudumine võib nõrgendada kooli sotsiaalset kontrolli ja soodustada hälbivat käitumist.²³ Uuringutes on märgatud seost kooli korratuse ning õpilaste

Joonis 7.2.4 Õpilaste vastuste jaotus kooli meeldivuse kohta

ALLIKAS: autori joonis ISRD4²⁴ põhjal

Joonis 7.2.5 Õpilaste vastuste jaotus koolis levinud probleemide kohta (kooli korratus)

ALLIKAS: autori joonis ISRD4²⁵ põhjal

ja personali suure voolavuse, ebajärjekindlate distsipliinipoliitikate, ebapiisavate ressursside ja nõrga juhtimise vahel.²⁶

Kooli füüsilise keskkonna iseloomustamiseks ISRD4 uuringu raames uuriti noorte käest, kas on nähtavaid korratuse märke: paljud asjad koolis on katkised ja lõhutud. Samuti uuriti, mil määral on koolis, kus nad käivad, levinud õigusrikkumised, nagu vargused, kaklused, narkootikumide tarvitamine (joonis 7.2.5). 10% noortest nõustus, et nende koolis on paljud asjad katkised, 10% arvas, et koolis kakeldakse palju, 12% nõustus, et koolis on levinud vargused ja 17% arvates on koolis levinud narkootikumide tarvitamine. Gümnaasiumis õppivad noored tunnevad põhikooliõpilastest peaaegu viis korda sagedamini, et nende koolis on tugev kord. Vene keelt kõnelevates peredes kasvanud õpilased tajuvad nende koolis valitsevat koolikorda tugevamalt võrreldes eesti keelt kõnelevate õpilastega.

Uuring näitas selgelt, kui oluline on noorte jaoks koolikeskkonna kvaliteet ja kooliga seotud suhted. Näiteks neil noortel, kellel on tugevamad sidemed oma kooliga, on õigusrikkumiste toimepanemise tõenäosus ligi kolmandiku võrra väiksem võrreldes nendega, kelle koolisidemed on kõige nõrgemad. Korratu kool suurendab

märgatavalt õigusrikkumiste riski. Kõige nõrgema korruga koolides õppivad noored panevad õigusrikkumisi toime lausa 2,7 korda sagedamini võrreldes nendega, kelle koolikeskkond on kõige paremini korraldatud. Need tulemused rõhutavad vajadust pöörata rohkem tähelepanu koolielu kvaliteedile, sest paremini korraldatud ja toetavas koolis tunnevad noored end turvaliselt ning kalduvad vähem probleemkäitumisele.

KUIDAS LAPSED END KODUS TUNNEVAD?

Uuringus paluti lastel hinnata, kuivõrd hästi nad vanematega läbi saavad ning kui tihti pakuvad vanemad neile emotsionaalset tuge ja hoolt ning kas laps tunneks end väga halvasti, kui ta valmistaks oma vanematele pettumust. Analüüsist nähtus, et poisid kogevad vanematega tugevamat sidet kui tüdrukud. Eesti keelt kõnelevates peredes on side tugevam kui vene keelt kõnelevates peredes. Ka perekonna majanduslik heaolu on oluline tegur tugeva sideme kujunemisel. Majandusraskustes peredega võrreldes on majanduslikult mugavalt elavatel peredel tugevad peresidemed neli korda ja rahaliselt toime tulevatel peredel kaks korda tõenäolisemad.

Mis puudutab perekonna koosseisu, siis kõige tugevam side vanematega kujuneb tuumikpere-

des, kus laps elab koos kahe vanemaga. Jagatud elukorraldusega pere lastel, kes elavad kord emaga, kord isaga, on väiksem tõenäosus tugeva sideme kujunemiseks. Ka ühe vanemaga peredes on väiksem võimalus tugevaks sidemeks. Muudes kooslustes (nt sugulased, vanavanemad) on võimalus tugeva sideme kujunemiseks peaaegu viis korda väiksem kui kahe vanemaga elavatel lastel.

Olulist rolli lapse käitumise kujundamisel mängib vanemapoolne kontroll. Hirschi ja Gottfredsoni²⁷ arvates mängib vanemapoolne käitumise kontroll olulist rolli lapse enesekontrolli arengus. Tugevam kontroll tähendab olukorda, kus vanemad tunnevad hästi lapse tegemisi, jälgivad tema ajakasutust ning seavad kindlaid piire ja reegleid. Uuringus küsiti, mil määral lapsevanem või muu täiskasvanu kodus teab, kus laps on, mida ta teeb ja kellega ta koos on, kui ta välja läheb, samuti seda, kas täiskasvanud kodus teavad, mida laps internetis teeb.

Tüdrukud kogevad märgatavalt tugevamat vanemlikku kontrolli kui poisid. Poiste puhul on tõenäosus kogeda tugevat kontrolli poole väiksem. Eesti keelt kõnelevates peredes kasvavad lapsed kogevad tugevamat vanemlikku kontrolli. Venekeelsete pere lasted kogevad vähem tugevat kontrolli. See võib osaliselt tuleneda kultuurilistest erinevustest kasvatustsüüsi või peres kehtestatud reeglite ja kontrolli tasemes. Majanduslikult paremini toimetulevates peredes on vanemlik kontroll tugevam. Võrreldes majanduslikult raskustes olevate peredega on praeguse sissetulekuga mugavalt elavatel peredel peaaegu kaks korda ja hakkama saavatel umbes poolteist korda suurem tõenäosus lapse tegevusi lähemalt jälgida. Kui vaadata perekonna struktuuri, siis uuringu järgi on kõige tugevam kontroll tuumikperedel, kus laps elab koos kahe vanemaga. Jagatud elukorralduse (kord ema, kord isa juures) puhul on tugeva kontrolli šanss umbes poole võrra väiksem. Samuti on nõrgema kontrolli tõenäosus ühe vanemaga või muu perekondliku korraldusega, näiteks sugulastega või asenduskodus elavate laste puhul.

Laste käitumist ja heaolu võivad mõjutada ka keerulised suhted perekonnas ehk olukord, kus laps kogeb peres psühholoogilist ja füüsilist

vägivalda kas pealtnägijana või vägivalda ohvrina, ning olukorras, kus vanematel esinevad sõltuvusprobleemid. Tabelis 7.2.1 on välja toodud perekondlike probleemidega kokku puutunud laste osakaal sotsiaal-demograafilises lõikes.

Vanemate katsed kontrollida või suunata lapse käitumist võivad mõnikord piire ületada ning lapse kasvatuseks võetakse ette füüsilised karistused. Füüsiliste karistuste all mõeldakse uuringus olukorda, kus vanem lööb või tõukab last, isegi kui ta teeb seda karistusena mõne pahateo eest. Füüsilisi karistusi koges uuringule eelneval aastal 6% lastest. Analüüsi tulemused näitavad, et kõige suuremas ohus kogeda vanemate poolt füüsilist karistamist on laps, kelle puhul kattuvad järgmised tunnused: põhikooliealine, tüdruk, venekeelsest perest, elab majanduslikes raskustes peres. Uuringu andmetest tulenevalt oli gümnaasiumiõpilastel vanemapoolse füüsilise karistuse kogemise tõenäosus peaaegu poole väiksem võrreldes põhikooliealiste lastega. Poiste puhul on ohvriks langemise šansid poole võrra väiksemad võrreldes tüdrukutega ning venekeelsetes peredes kasvavatel noortel on pea kaks korda suurem risk võrreldes eesti keelt kõnelevas peres kasvava lapsega. Füüsiliste karistuste ohvriks langemise tõenäosus on kõige suurem lastel, kelle pere kogeb majanduslikke raskusi. Mida jõukam on pere, seda väiksem on füüsiliste karistuste rakendamise risk. Nii on oma praeguse sissetulekuga mugavalt elavate pere lastel ligi 70% väiksem tõenäosus kogeda füüsilist karistust.

Uuringus küsiti laste käest vanemapoolse kehalise väärkohtlemise kogemist ehk olukordi, kus vanem on last tugevalt peksnud või mingi esemega löönud (sh karistusena mingi pahateo eest). Kokku oli 2% lastest kogenud vanemapoolset kehalist väärkohtlemist. Kehalise väärkohtlemise riskitegurid on samad, mis füüsilise karistuse puhul: vene keel, naissugu, noorem iga ja halb majanduslik olukord. Mõnevõrra erinev on ainult riskitegurite mõju: näiteks vene keelt kõnelevatel lastel on võrreldes eesti keelsete lastega risk eriti suur, mis on oluliselt kõrgem kui füüsiliste karistuste puhul. Märkida tuleb, et kehalise väärkohtlemise puhul on seos majandusliku olukorraga nõrgem kui füüsilise karistuse puhul, kus statistiliselt oluli-

Tabel 7.2.1 Perecondlike probleemidega kokku puutunud laste osakaal

	Füüsilised karistused	Kehaline väär- kohtlemine	Vanemate alko/narko- probleemid	Vanemate kaklused	Vanemate väga terav vaidlus	Vanemate lahutus või lahkuminek
Kõik lapsed kokku	6,1%	2,0%	18,9%	28,0%	53,3%	33,9%
Õppeaste						
Põhikool	7,1%	2,4%	18,6%	27,6%	50,8%	34,4%
Gümnaasium	4,0%	1,2%	19,6%	28,9%	58,5%	33,5%
Sugu						
Tüdruk	7,8%	2,8%	24,6%	36,0%	60,6%	37,3%
Poiss	4,1%	1,1%	12,2%	18,4%	45,1%	30,2%
Kodune keel						
Eesti	4,7%	1,2%	17,7%	31,8%	54,4%	33,9%
Vene	9,3%	4,0%	22,2%	17,9%	50,8%	34,7%
Majanduslik olukord						
Praeguse sissetulekuga on raske hakkama saada	15,5%	5,9%	45,8%	52,8%	78,5%	53,7%
Praeguse sissetulekuga saame hakkama	6,8%	2,3%	24,5%	34,3%	60,9%	38,5%
Praeguse sissetulekuga elame mugavalt	4,8%	1,6%	13,0%	21,7%	46,7%	29,5%
Elukorraldus						
Isa ja ema või kasuisa ja kasuemaga	5,7%	1,9%	15,5%	24,7%	51,0%	20,3%
Osaliselt emaga, osaliselt isaga	7,8%	2,3%	19,4%	39,4%	63,8%	84,8%
Ainult ühe vanemaga	6,9%	2,4%	28,9%	36,9%	59,4%	75,9%
Muu elukorraldus	10,5%	1,9%	52,2%	49,6%	65,5%	60,2%

ALLIKAS: autori tabel ISRD4²⁸ põhjal

seks kaitseteguriks on perekonna hea majanduslik seis.

KOKKUVÕTE

Näitasime, et arvestavosa (viieandik) 8.–11. klasside õpilastest on olnud õigusrikkumistega seotud kas toimepanijana, ohvrina või mõlemal moel. Need kogemused ei piirdu üksnes füüsilise keskkonnaga, vaid ulatuvad ka küberruumi, kus sotsiaalmeedia kaudu toimuvad konfliktid ja kahju tekitavad tegevused on üha sagedasemad. Sotsiaalmeedias toimuv satub harva täiskasvanute ja õiguskaitseasutuste vaatevälja, mistõttu jäävad paljud noorte ohvrikogemused, eriti vaimse vägivalga ja ähvarduste juhtumid, ametlikult registreerimata ja toetuseta. Õigusrikkumiste kogemust kujundavad mitmed tegurid: sotsiaalmajanduslik taust, koolikeskkond ja noorte omavahelised suhted. Eriti haavatavad on noored, kelle pered elavad majanduslikes raskustes ning kellel puudub ligipääs toetavatele ja struktureeritud vaba aja veetmise võimalustele.

Viimastel aastatel on noorte igapäevasuhtlus kolinud üha enam veebi: vaba aeg, mis varem möödus tänaval, õues või palliplatsil, toimub nüüd suuresti sotsiaalmeedias ja virtuaalsetes mänguruumides. Sellises olukorras on koolist saanud peaaegu ainus füüsiline kohtumispaik, mistõttu selle roll noorte käitumise suunamisel on senisest veelgi olulisem. Oluline on pöörata tähelepanu koolikeskkonnale kui noorte õigusrikkumiste ennetamise keskssele tegurile. Koolid, mida iseloomustab vähene kord ja nõrk side õpilastega, kujutavad endast riskikeskkonda, mis soosib hälbiva käitumise kujunemist. Seetõttu peaks õigusrikkumiste ennetus keskenduma mitte üksnes individuaalsele tasandile (mõjutusvahendite ja sotsiaalprogrammide pakkumine), vaid ka kooli kui

Sotsiaalmeedias toimuv satub harva täiskasvanute ja õiguskaitseasutuste vaatevälja, mistõttu jäävad paljud noorte ohvrikogemused, eriti vaimse vägivalga ja ähvarduste juhtumid, ametlikult registreerimata ja toetuseta.

sotsiaalse institutsiooni toetamisele. Tugevamad suhted õpetajate ja õpilaste vahel, turvaline ja stabiilne õpikeskkond ning õpilaste kaasamine koolielu otsustesse on potentsiaalsed kaitsetegurid õigusrikkumiste vastu.

Ei tohi unustada ka pere rolli noorte väärtushinnangute ja sotsiaalsete oskuste kujunemisel. Andmed viitavad sellele, et ebastabiilne pereelu, majanduslik toimetulematus ja nõrk vanemlik järelevalve võivad kaasa aidata noorte sattumisele hälbiva käitumise rajale. Seetõttu on oluline toetada peresid varakult ja süsteemselt nii sotsiaalsete kui ka psühholoogiliste teenuste kaudu. Artikli tulemused annavad tuge argumentidele, et õigusrikkumiste ennetus ei saa olla pelgalt õiguskaitseasutuste ülesanne, vaid vajab laia ühiskondlikku koostööd hariduse, sotsiaaltöö ja kogukondade vahel.

Andmestik. ISRD4 (International Self-Report Delinquency Study neljas laine) on rahvusvaheline uuring, mida viiakse läbi paljudes riikides, sealhulgas Eestis. Selle eesmärk on koguda teavet noorte õigusrikkumiste, ohvrikogemuste ja suhtumise kohta seadustesse ja ühiskondlikesse normidesse. ISRD4 uuringu sihtrühm Eestis olid kõik 8.–11. klasside 13–18-aastased õpilased, kes õpivad üldhariduskoolides, v.a eri- ja sanatoorsed koolid. ISRD4 andmete kogumine toimus Eesti üldhariduskoolides 2023. aasta 5. aprillist 7. juunini. Uuringus osales 62 Eesti kooli, 383 klassi. Pärast andmete puhastamist ja ebausaldusväärsete vastuste eemaldamist jäid analüüsi 5873 õpilase andmed.

Uuringu läbiviimist rahastati Euroopa Majanduspiirkonna ja Norra finantsmehhanismide 2014–2021 toel projektist „Alaealiste erikohtlemise süsteemi loomine“. Uuringu teostasid Tartu Ülikooli õigusteaduskonna karistusõiguse osakonna teadlased.

Tabel 7.2.2 ISRD4 valimi kirjeldus

Rühm	Arv	Osakaal
Vanus	Kuni 14	1011 17,2%
	15	1968 33,5%
	16	1346 22,9%
	17	961 16,4%
	18 või vanem	587 10,0%
Sugu	Tüdruk	2969 52,3%
	Poiss	2710 47,7%
Kodune keel	Eesti	4142 71,4%
	Vene	1661 28,6%
Maakond	Harju maakond	1330 22,6%
	Hiiu maakond	32 0,5%
	Ida-Viru maakond	1217 20,7%
	Lääne-Viru maakond	474 8,1%
	Pärnu maakond	785 13,4%
	Põlva maakond	207 3,5%
	Rapla maakond	200 3,4%
	Saare maakond	354 6,0%
	Tartu maakond	662 11,3%
	Valga maakond	118 2,0%
	Viljandi maakond	298 5,1%
	Võru maakond	196 3,3%
Majanduslik olukord	Praeguse sissetulekuga on raske hakkama saada	278 4,9%
	Praeguse sissetulekuga saame hakkama	2174 38,1%
	Praeguse sissetulekuga elame mugavalt	3255 57,0%
Kõik rühmad kokku	5873	100,0%

ALLIKAS: autori tabel ISRD4 põhjal

PEEGELDUS

Gerli Brifk

Õigusrikkumiste ennetamiseks on oluline kõikide last ümbritsevate osapoolte kaasatus, omavaheline koostöö ja toetavad suhted. See on suur väljakutse ühiskonnas, kus vaimse tervise probleemid süvenevad. Noorte, lapsevanemate ja õpetajate omavaheline suhtlus on ajas üha teravamaks muutunud. Palju on süüdistamist, väärsti mõistmist, läbipõlemist, allaandmist ja loobumist.

Millised võiksid olla kolm toetavat sammu ühiskonna turvalisemaks muutmiseks?

1. Hoiakute ja mõtteviisi muutmine. Endiselt on juurdunud hoiak, et peres toimuv on peresisene asi. Lisaks on levinud arvamus, et probleemkäitumisele kalduvad noored on ise oma muredes süüdi ja neid tuleks karistada. Sellega, et enamasti on tegemist abivajavate lastega, on valdkonnas töötavad spetsialistid kursis, laiem avalikkus mitte. Noori tabab häbimärgistamine ka koolikeskkonnas, kus õpetajate teadlikkuse tase on küll kõrge, kuid hoiakud ja mõtteviisi ei ole sellega kooskõlas.

2. Koostöö ja usaldussuhted. Koolikeskkond on noorte õigusrikkumiste ennetamisel keskne tegur, mida seni ei ole piisavalt ära kasutatud. Koolil on potentsiaali muutuda kohaks, kuhu noored võiksid tahta tulla ka siis, kui ei pea – näiteks vaheajal. Selleks peaksid kõikide osapoolte vahel olema koostõised ja toetavad suhted. Kool ei saa muutuda paremaks ilma kogukonnas (sh kohaliku omavalitsuse tasandil) toimuvate muutusteta, sest last ümbritsevad probleemid on omavahel seotud. Oluline on perede ja laiema kogukonna koolielus toimuvasse kaasamine, sest see aitab kaasa ühise arusaamise- ja eesmärgi kujunemisele.

Lapsed ei taha alati oma lähedasi kurvas- tada ning jäävad oma murega üksi. See võib juhtuda ka toetavate suhetega pere- konnas. Üks lahendus võiks olla riiklikul tasandil usaldusisikute süsteemi loomine.

Nii koolis kui ka kogukonnas võiks suhete parandamisele kaasa aidata taastava õiguse meetod²⁹. Taastava õiguse riiklikult koolitatud vabatahtlikud võiksid olla vajaduse korral kiirelt kättesaadavad ja kaasatavad.

3. Selgem pilk väikeste lastega riskiperedele. Et lastele oleks tagatud arengut toetav keskkond, võiks seadustega jõulisemalt vanemaid abi vastu võtma kohustada, see ei peaks jääma ennetavaks valikuks. Vanemlike oskuste õpetamiseks võiks laste eraldamise alternatiiv olla võimalus vanem(ad) teatud perioodiks koos lastega toetatud teenust kasutama suunata. Esimesed eluaastad on lapse arengus äärmiselt olulised, toimub intensiivne aju areng, mida mõjutavad otseselt last ümbritsevad suhted. Imik ei ole võimeline stressi tekitavate olukordadega iseseisvalt toime tulema, ta vajab selleks turvalist täiskasvanut, kes pakuks füüsilist lähedust. Hooletsusse jäetud lapsel ei kujune turvalist kiindumussuhet. See on üks peamisi põhjusi, miks paljudel asenduskodude lastel on psüühilisi probleeme, millest tulenevad omakorda käitumis- häired ja suhtlemisraskused.

Kodustest raskustest saavad alguse probleemid koolikäimisega ja kui noored ei leia mõistmist end ümbritsevast keskkonnast, otsivad nad aktsepteerimist mujalt. Sageli jõuavad nad gruppidesse, kus tarvitatakse uimasteid ja pannakse toime õigusrikkumisi. Seetõttu on ülioluline toetada peresid varakult ja süsteemselt – nii sotsiaalsete kui ka psühholoogiliste teenuste kaudu.

Kui õigusrikkumiste ennetus jääb pelgalt õigus- kaitseasutuste ülesandeks, kannab see kokku- võttes vähe vilja. Ennetusse senisest tõhusamalt panustamata tegeleme oma riigis jätkuvalt ku- muleeruvatele muredele tagantjärele reageeri- misega, mis on ajamahukam ja kulukam.

VIIDATUD ALLIKAD

1. T. Hirschi, M. Gottfredson, Age and the explanation of crime. – American Journal of Sociology 89 (3), 1983; D. P. Farrington, Age and crime. – Crime and Justice 7, 1986.
2. S. McVie, Patterns of deviance underlying the age-crime curve: The long term evidence. – British Society of Criminology E-Journal 7, 2005.
3. D. Steffensmeier, J. Slepicka, J. Schwartz, International and historical variation in the age-crime curve. – Annual Review of Criminology 8 (1), 2025.
4. T. E. Moffitt, Life-course-persistent versus adolescence-limited antisocial behavior. – P. Mazerolle (ed.), Developmental and life-course criminological theories (Routledge, 2015).
5. J. D. Hawkins, R. F. Catalano, Communities that care: Risk-focused prevention using the social development model (Developmental Research and Programs, Inc., 1993).
6. A. Markina, B. Žarkovski, R. Murakas, ISRD4 uuring Eestis (2024).
7. A. Markina, B. Žarkovski, R. Murakas, ISRD4 uuring Eestis (2024).
8. P. Wilcox, F. T. Cullen, Situational opportunity theories of crime. – Annual Review of Criminology 1 (1), 2018.
9. C. Kroneberg, I. Heintze, G. Mehlkop, The interplay of moral norms and instrumental incentives in crime causation. – Criminology 48 (1), 2010.
10. P. Tolan, Socioeconomic, family, and social stress correlates of adolescent antisocial and delinquent behavior. – Journal of Abnormal Child Psychology 16, 1988.
11. R. Svensson, D. Oberwittler, It's not the time they spend, it's what they do: The interaction between delinquent friends and unstructured routine activity on delinquency: Findings from two countries. – Journal of Criminal Justice 38 (5), 2010.
12. A. Markina, B. Žarkovski, Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud 19 (Justiitsministeerium, 2014).
13. A. Markina, B. Šahverdov-Žarkovski, Eesti alaealiste hälbiv käitumine (Tartu Ülikooli Õigusinstituut, Justiitsministeerium, 2007).
14. A. Markina, B. Žarkovski, Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud 19 (Justiitsministeerium, 2014).
15. A. Markina, B. Žarkovski, R. Murakas, ISRD4 uuring Eestis (2024).
16. A. Markina, B. Žarkovski, R. Murakas, ISRD4 uuring Eestis (2024).
17. D. P. Farrington, Advancing knowledge about desistance. – Journal of Contemporary Criminal Justice 23 (1), 2007; J. P. Hoffmann, L. D. Erickson, K. R. Spence, Modeling the association between academic achievement and delinquency: An application of interactional theory. – Criminology 51 (3), 2013.
18. E. Maguin, R. Loeber, Academic performance and delinquency. – Crime and Justice 20, 1996.
19. T. Parsons, The school class as a social system. – Harvard Educational Review 29 (4), 1959.
20. D. C. Gottfredson, Schools and delinquency (Cambridge University Press, 2001).
21. A. K. Andershed, C. L. Gibson, H. Andershed, The role of cumulative risk and protection for violent offending. – Journal of Criminal Justice 45, 2016.
22. C. A. Christle, K. Jolivet, C. M. Nelson, Breaking the school to prison pipeline: Identifying school risk and protective factors for youth delinquency. – Exceptionality 13 (2), 2005.
23. R. J. Sampson, W. B. Groves, Community structure and crime: Testing social-disorganization theory. – American Journal of Sociology 94 (4), 1989; D. C. Gottfredson, Schools and delinquency (Cambridge University Press, 2001).
24. A. Markina, B. Žarkovski, R. Murakas, ISRD4 uuring Eestis (2024).
25. A. Markina, B. Žarkovski, R. Murakas, ISRD4 uuring Eestis (2024).
26. A. A. Payne, A multilevel analysis of the relationships among communal school organization, student bonding, and delinquency. – Journal of Research in Crime and Delinquency 45 (4), 2008; D. B. Henry, A. D. Farrell, M. E. Schoeny, P. H. Tolan, A. B. Dymnicki, Influence of school-level variables on aggression and associated attitudes of middle school students. – Journal of School Psychology 49 (5), 2011.
27. T. Hirschi, M. Gottfredson, A general theory of crime (Stanford University Press, 1990); T. Hirschi, M. Gottfredson, Age and the explanation of crime. – American Journal of Sociology 89 (3), 1983.
28. A. Markina, B. Žarkovski, R. Murakas, ISRD4 uuring Eestis (2024).
29. A. Johanson, Taastava õiguse taskuraamat (Justiitsministeerium, Sotsiaalkindlustusamet, 2022).